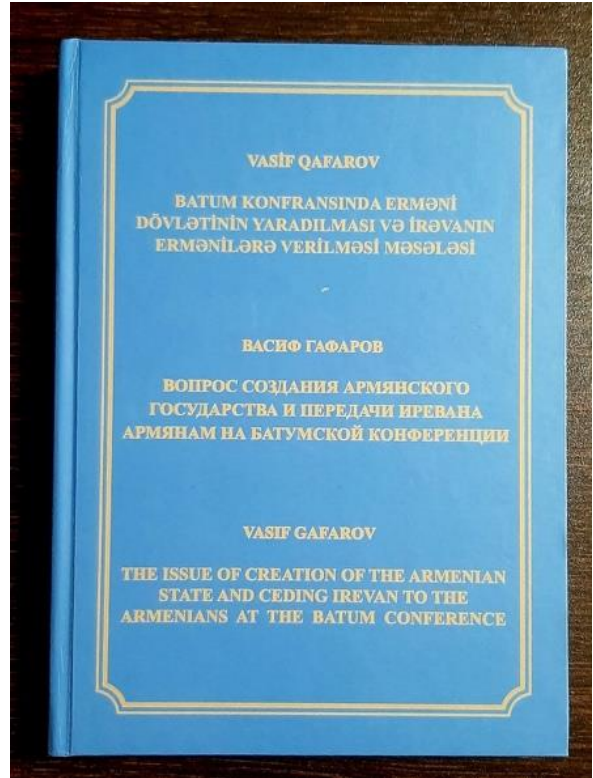

QAFAROV, Vasif (2024). Batum konfransında erməni dövlətinin yaradılması və İrəvanın ermənilərə verilməsi məsələsi. Bakı: Hərbi Nəşriyyat. 248 s. ISBN: 978-9952-39-197-8

Royal MAHARRAMOV¹

Azərbaycan'a qarşı Ermeni iddialarının çürütülməsi konusunda günümüz tarix literatüründə pek çox çalışma yer almaktadır. Bu çalışmalar arasında Doç.Dr. Vasif Qafarov tərəfindən kaleme alınan “Batum konfransında erməni dövlətinin yaradılması və İrəvanın ermənilərə verilməsi məsələsi” eseri hipotezi, birincil kaynakları istifadəsini və bulguları baxımından son derece ilgi çekicidir.

Eserde, “Ermenistan” adlı bir devletin kuruluşu siyasi tarix ve uluslararası ilişkiler bağlamında incelenmiştir. Eser üç dilde- Azərbaycan Türkçesi, Rusça ve İngilizce- aynı anda kaleme alınmış ve yayımlanmıştır. Eserin Azərbaycan Türkçesinde olan kısmı 80 (seksen) sayfadan oluşmaktadır. Eserin en önemli özelliği, kullanılan kaynakların neredeyse tamamının birincil kaynaklara dayanarak yazılmış olmasıdır. Kaynakçada gösterilen 108 (yüz sekiz) kaynağın 88 (seksen sekiz) tanesi arşiv belgesi ve beş kaynak ise arşiv belgelerinin

¹ Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, maharramovroyal@gmail.com / ORCID: 0000-0002-7043-8652.

Makale Gönderilme Tarihi / Article Submission Date: 06-08-2024

Makale Kabul Tarihi / Article Acceptance Date: 08-08-2024

Kitap İncelmesi / Book Review

***Dergimizde yayımlanan makaleler CC BY-NC-ND 4.0 lisansı altında açık erişim olarak yayımlanmaktadır.

yayımlanmış versiyonudur. Bunun dışında eserin yazımında beş kaynak matbuat yazıları, iki kaynak anı edebiyatı ve yedi kaynak araştırma eseri olarak kullanılmıştır (Qafarov, 2024, s. 70-80).

Çarlık Rusya, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra parçalanarak farklı devletlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu devletlerden biri de Güney Kafkasya'da kurulmuş olan federasyondur. Osmanlı Devleti ile olan ilişkiler sonucunda Güney Kafkasya Seymi parçalanmış ve her üç milletin temsilcileri bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Gürcü ve Azerbaycan ulusları, tarih boyunca var olan toprakları üzerinde yeni devletlerini kurmuşlardır. Ancak, Ermeniler devlet kuracak kadar yüzölçümüne sahip bir topraktan yoksundu. Eserin temel konusu Ermeni devletinin kuruluşu için gereken toprak parçasının nasıl elde edildiğine ilişkindir

Ermeniler için hangi şehirde devlet kuracakları ve sınırlarının ne olacağı konusu Trabzon ve Batum konferanslarında tartışma konusu olmuştur. Bu dönemde konferanslarda üç ihtimal söz konusuydu.

- Ermeni ulusunun, Gürcü ve Azerbaycan devletleri arasında azınlık olarak kalması;
- Aleksandrapol (Gümrü) ilçesi merkez olmak üzere bir Ermeni devletinin kurulması;
- Erivan şehrinin merkez olarak belirleneceği bir Ermeni devletinin kurulması.

İlk seçenek Osmanlı mümessilleri tarafından savunulmuştur. Buna göre, Gürcüler ve Azerbaycan Türklerinden oluşan bir konfederasyonda veya Gürcü ve Azerbaycan devletleri içerisinde Ermeni ulusu azınlıkta kalacaktı. Osmanlı yönetimi temsilcileri, Ermeni devletinin kuruluşuna karşıydı.

Alexandrapol şehrinin merkez olması fikri Ermenilerden gelmekteydi. Fakat Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya karşı toprak iddiaları arasında Aleksandrapol da yer almaktaydı. Bu yüzden konferanslarda Ermenilerin bu isteklerine de Osmanlılar karşı çıkmıştır.

O dönemde Erivan'da yaşayan Ermeni nüfus Aleksandrapol şehrine göre çok daha azdı. Ermeniler, Kafkasya'da farklı şehirlerde yaşadığı için herhangi bir şehirde çoğunluğa sahip değildi. Kafkasya'da Ermeni nüfusunun artmasının nedenlerinden biri Osmanlı'dan gelen göç dalgasıydı. Gürcü ve Azerbaycan temsilcilerinin Ermeni devletinin olmasını istemelerinin birkaç sebebi vardı. Bunlar arasında Ermenilerin Kafkasya'da anarşiye yol açması ve başka toprak iddialarının son bulması sayılabilir.

Hukuk Açısından Değerlendirme

Ermenistan'ın devlet inşa süreci devlet teorisi bağlamında ele alınarak analiz edilebilir. Bu bağlamda bir devletin varlığı için gereken üç unsur üzerinde durulması gerekir. Genel kabul edilmiş görüş göre, devletin üç unsuru “nüfus, toprak parçası ve egemenlik” vardır (Anayurt, 2023, s. 263; Gözler, 2020, s. 469). Devletlerin Hak ve Yükümlülüklerine İlişkin Montevideo Sözleşmesi'nin 1'inci maddesine göre ise dört unsur “nüfus, toprak parçası, egemenlik ve diğer devletlerle ilişkilere girme kapasitesi” olarak belirlenmiştir (Shaw, 2018, s. 153). Her ne kadar bir hukuk çalışması olmasa da eserin mezkur dört unsur üzerinden değerlendirilmesi konuya geniş perspektiften bakma olanağı sunmaktadır.

Tarihi verilerin kat'î bir şekilde ortaya koyduğu gibi Kafkasya'nın Ermeni nüfusunun kalıcı hale gelmesi Rusya İmparatorluğu'nun yayılcılık siyasetiyle doğrudan ilgilidir. 1896 yılında Ermeni nüfus 900.000 kişi iken, 1908 yılında 1.3 milyon kişiye ulaşmıştı. (Mustafa, 2014, s.2). İki yakın tarih arasında kalan zaman dilimi zarfında Ermeni nüfusun bu kadar artış göstermesinin asıl nedeni Çarlık Rusya'nın Ermeni göç ve iskan politikalarıdır. Çarlık Rusya'nın bu politikaları Ermenistan devleti için bir nüfusun devamlı çoğalması ilkesini kapsamamaktadır.

Ermenilerin yoğunlaştığı ve kendilerini tam olarak bağladıkları bir toprak bütünü yoktu. 1900'lü yılların başında yaşanan olaylar sırasında gerçekleşen göç nedeniyle Ermenilerin en yoğun yaşadığı bölge Aleksandrapol'du. Fakat Osmanlı-mümessilleri bu bölgede Ermenistan devletinin kurulmasını onaylamadı. Sonuç itibarı ile toprak unsurunda bile Ermeniler istediği bölgede devletlerini kuramadı.

Ermeniler, devletlerini ilan etmek için uzun süre konferansların sonucunu beklemek zorunda kaldılar. Devletlerini kursalar bile, Erivan'ın Osmanlı sınırı kısmı hâlâ Osmanlı egemenliği altında idi. Ermeniler, onlara sunulan bölgelerde bile kendi egemenliklerini tam olarak kuramamışlardı.

Diğer devletlerle ilişki konusunda ise Ermeniler, Erivan'da devlet kurmayı kabul etmeleri şartıyla Osmanlı ve Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından tanınacaklarının sözünü almışlardı. Osmanlı, Ermenistan'la ticari ilişkiler konusunda bile anlaşmalar imzalamıştı. Bu da ilişkiler kurulmasında devlet unsurunun var olduğunu gösteriyor. Ancak bu unsur, sadece komşu ülkelerle değil, uluslararası alanda tanınması şartını da içeriyor.

Sonuç olarak, Ermenistan devletinin unsurlarından üçünün nüfus, toprak parçası ve egemenlik olmaması, Ermenilerin devlet kurmalarının imkânsız olduğunu göstermektedir.

Gelecek Baskılar İçin Eleştiriler

Eserin metni, detaylı bir şekilde ve birincil kaynaklarla işlenmiş olduğundan, herhangi bir kısmının çıkarılması veya yeniden işlenmesi konusunda tavsiyede bulunmak güçtür. Bununla birlikte, bazı kısımların daha iyi anlaşılabilmesi için birkaç ilave dahil edilmesi, ilerideki baskılarda metnin haritalarla donatılmasının bu anlamda isabetli olacağını söylemek gerekir

Bunun dışında bölgenin iller bazında nüfus verilerinin tablolar halinde karşılaştırmalı bir şekilde verilmesi olaylar ve süreçlerin daha somut şekilde algılama fırsatı sunacaktır.

Eserde geçen şahıs isimlerinin doğal olarak herkes tarafından bilinmesi imkansızdır. Bu yüzden eserin ek kısmında şahısların kimliğine dair kısa bilgilerin yer alması okuyuculara kolaylık sağlayacaktır.

Eserde eleştiriye şayan hususlardan biri yazarın; Erivan'ın Ermenilere verilmesine dair müzakere sırasında Azerbaycan Milli Şurası tarafından yapılan oylamanın meşru olmadığına dair iddiasıdır. (Qafarov, 2024, s. 50). Yazar, oylamanın ve kararın meşru olmadığını ifade etse de bu kararın gayri meşru olduğunu yeteri kadar detaylandırmamıştır. Oysa kararın gayri meşru olduğu interdisipliner bir bakış açısıyla yeteri kadar gerekçelendirilebilirdi.

Yirminci yüzyılın anayasa hukuku düşüncesini dikkate aldığımız zaman Yasama organının ve Anayasa Mahkemesinin pozisyonunu dikkate almamız gerekmektedir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllarda henüz Avrupa'da Yasama organının kabul etmiş olduğu kanunları denetleyen bir mekanizma yoktu. Yasama organının kanunları genel iradenin bir ürün olarak kabul edilmekteydi.

Avrupa ve Dünyada Anayasa Mahkemesi ise 1921 yılında Avusturya'da kurulmuş oldu. Yirminci yüzyılda bu kurumlar hem teorisyenler hem de toplum açısından değerleri dikkate alındığında Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin kararının gayri meşru olduğunu söylemek çok zor.

Sonuç

Ermeni devletinin kurulması, Osmanlı ve Azerbaycan Türklerinin o dönemde yaşanan katliam ve mezalimi durdurmanın bir yolu olarak görülmüştür. Ayrıca böyle bir kararın kabul edilmesiyle, Ermenilerin Karabağ, Nahçıvan, Kars ve Ardahan üzerindeki iddialarının önüne geçilmesi amaçlanmıştır.

Kitapta, Ermenilere verilen toprakların az olmasına ilişkin olarak Almanlar ve Ermeniler tarafından itiraz edildiği belirtilmiştir. Arazinin küçük olmasına yönelik en dikkat çekici yanıt ise Vehib Paşa tarafından verilmiştir. Vehib Paşa'ya göre, “... *Türk ve Ermeni halkları arasında sonsuza kadar düşman kalmaya hiçbir ihtiyaç yoktur, çünkü bütün uluslar mevcudiyetini küçük arazilerle başlar, daha sonra gitgide büyürler.*” (Qafarov, 2024, s. 52).

Maalesef, Vehib Paşa'nın söyledikleri gerçekleşti; Ermenistan, kısa sürede dokuz bin kilometrekarelik bir yüzölçümünden, yirmi dokuz bin kilometrekareye ulaşan bir devlet haline geldi.

Kaynakça

- Anayurt, Ö. (2023). Anayasa Hukuku: Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar). Bası 6. Ankara: Seçkin Yayıncılık.*
- Gözler, K. (2020). Anayasa Hukukunun Genel Teorisi. Cilt 1. Bası 2. Bursa: Ekin Yayınevi.*
- Mustafa, N. (2014). Ermenilerin 1905-1906 yıllarında Güney Kafkasya'da Yaptıkları Katliamlar. Atatürk Dergisi. Cilt:3. Sayı:1. s. 1-12.*
- Shaw, M. N. (2018). Uluslararası Hukuk (Çev. ed: İbrahim KAYA). Bası 1. Ankara: TÜBA.*